

KIÉ A DOKTORI ISKOLA? – EGY AKKREDITÁCIÓ VISSZHANGJA –

A MAGYAR FELSOOKTATÁSI AKKREDITÁCIÓS BIZOTTSÁG (MAB) 2008-ban akkreditálni kezdte a magyarországi doktori iskolákat. Némileg váratlanul. Az iskolák és programok jó részének még érvényes akkreditációja volt (például 2012-ig); az akkreditációt egyikük sem kezdeményezte (ahogy az elő volna írva); és a magyarországi felsőoktatás éppen nyakig merült a Bologna-folyamat megvalósításában (épp a magiszteri/mesterképzéseken volt a sor). Ráadásul a MAB hatásköre sem volt teljesen tisztázott, amióta – a Bologna-folyamat szellemében – kikerült a közzférából, és az egyesületi törvény hatálya alá sorolódott (Kozma 2008).

Az akkreditáció – mint már kb. egy évtizede – a „minőség” („minőségértékelés”, „minőségbiztosítás”) jegyében folyt (Kozma & Rébay 2006:16–48). Ezen a részt vevők – főként az akkreditálók, de nem kis mértékben maguk az akkreditáltak is – körülbelül azt értették, hogy minél magasabbra kell emelni a mércét, és „ki kell szűrni” az ügyeskedő iskolaszervezőket, meg a színvonalatlan doktori iskolákat. Az Országos Doktori Tanáccsal magasan szabványosított adatbázist hozattak létre, figyelmeztetve az akkreditálandókat, hogy aki nem jelentkezik be, az eleve nem fog megfelelni az elvárásoknak.

Az akkreditáció talán épp ezen a ponton öltött új arculatot. Az akkreditálók borzongva mesélték, hány és hány felsőoktató van, aki még egy adatbázisba sem képes megfelelően bejelentkezni. Ehhez az adatbázis építői újabb és újabb segítséget igyekeztek adni, ezzel – akaratlanul is – újabb és újabb zavarokat okozva. A MAB elnöke, hogy oldja a feszültséget, hangsúlyozta, hogy sajnos maga sem felelt meg a követelményeknek (és, tegyük hozzá, a köztársasági elnök – mint egyetemi tanár – sem). A minőségbiztosítók egy szűkebb köre mindezt annak jeleként értelmezte, hogy jó úton jár. Lám, szigorítani kell a követelményeket, és ezzel a minőség automatikusan kiemelkedik a mennyiségből.

Az akkreditáció nem minden szereplője látta így. Az egyetemi szenátusok – csaknem egybehangzóan (hisz a törvény szerint végső soron ők engedélyezik a doktori iskolák működését) – úgy határoztak, hogy a meg nem feleltnek minősített doktori iskolákat is tovább éltetik, legalább még egy ideig. Az akkreditációnak alávétettek közül néhányan a médiához fordultak, és polémiát kezdeményeztek a MAB-bal (Pusztai & Szabó 2008). Végül a MAB úgy módosította eredeti elhatározását, hogy az csupán előakkreditáció volt; alkalom arra, hogy mind az akkreditálók, mind az

akkreditálandók fölkészülhessenek egy későbbi, igazi megmérettetésre (előkészületei jelen sorok írása közben folynak).

Az újjáéledő hazai felsőoktatás-kutatás néhány részt vevője úgy vélte, ennyi nem elég. Elhatározták, hogy magukat az akkreditálandókat kérdezik meg, hogyan éltek meg a 2008-as akkreditációt, mit tudnának és akarnának másképp. A vizsgálat – saját kezdeményezésre, külső támogatás nélkül – a Debreceni Egyetem Felsőoktatási K+F Központjában (CHERD) folyt. Alább bemutatjuk a legfontosabb tanulságait.

A vizsgálatról

A doktori képzéssel kapcsolatos szakirodalom nem a képzőkről szól. Sokkal inkább a képzés európai tendenciáiról, az expanzió hatásairól, a képzési struktúra változásairól (*Sadlak 2004; Kupfer & Moes 2004*). Gyakran találkozunk olyan vizsgálatokkal, amelyek a nem, életkor, társadalmi státus, kisebbségi helyzet mentén a hallgatókat elemzik (*Sadlak 2004; Köhler 2004*). Más kutatások a végzési statisztikák és a hallgatói elégedettség felől közelítik a témát (*Eurodoc 2004*). Közgazdasági szempontból is elemzik a doktori képzést, például a finanszírozás vagy az elhelyezkedés vonatkozásában (*Köhler 2004*).

Az egyik széles körű, majd negyven országra kiterjedő vizsgálatot az Európai Egyetemi Szövetség végeztette 2004–2005-ben (*European University Association 2005*). Ebből kiderült, hogy Európa-szerte igen különböző szervezeti formákban folyik doktori képzés. Van, ahol egyéni tanulmányok, van, ahol egyetemi tanszkekhez és karokhoz kötött doktori programok formájában, s van, ahol az alap- és mesterképzéstől független doktori iskolákban; számos helyen pedig a többféle forma egymás mellett él. Ugyancsak változó, hogy a kormányzat hol milyen mértékben foglalkozik a doktori képzéssel. Néhány országban erős, máshol minimális a központi szabályozás, megint máshol az autonóm egyetemek felelősségi körébe tartozik. Az állami támogatás több országban a megpályázható kutatási forrásokkal egészíthető ki. Az oktatási-kutatási praxis is változatos. A legeredményesebb ott, ahol (a) átlátható szerződéses viszony van a doktorjelölt és a témavezetője (valamint az intézmény) között; (b) a témavezetői munka az oktató egyetemi munkaterhelésének részét képezi; (c) nemcsak az oktatók szakmai, hanem témavezetői képességeinek fejlődéséről is gondoskodnak (pl. speciális tréningeken); valamint (d) kidolgozzák a témavezetői teljesítmény értékelési rendszerét.

A doktori képzéssel foglalkozó hazai kutatások viszonylag új keletűek. Úgy tűnik, hogy a legnagyobb érdeklődés eddig a doktoranduszok társadalmi összetétele, tanulmányi tapasztalatai és karriertervei iránt nyilvánult meg (*Tornyai 2007; Fináncz 2008a*). Az idézett vizsgálatok szerint a doktorandusz életforma választása sokszor menekülés a bizonytalan jövő elől; és hogy az egyes doktori iskolák eredményei közti különbség nem utolsó sorban a hallgatók társadalmi összetételének különbségeire vezethető vissza (*Fináncz 2008b*).

A mi vizsgálatunkra alkalmat nyújtott a doktori iskolák akkreditációja. Hiszen megjelent az interneten egy olyan nyilvános adatbázis (*www.doktori.hu*), amelyet bárki megtekinthet, és amelyből bárki adatokat gyűjthet. Ezzel lehetővé vált egy, a felsőoktatás-kutatásban általában csak nagy nehézségekkel megszerezhető mintavételi keret összeállítása. Mivel a doktori oktatók legfontosabb reprezentánsai a „törzstagok” jelölt oktatók, őket kerestük meg (a „törzstag” meghatározása a 33/2007-es kormányrendeletben olvasható). Öt tudományterület (bölcészlet, társadalomtudományok, természettudományok, orvostudomány, műszaki tudományok) minden doktori iskolájából az összes törzstagok jelölt oktató, összesen 1750 fő került a vizsgálatba. (A vizsgálat 2008. szeptember 11. és 25. között zajlott.) Az online kikérdezések esetén a 10–15 százalékos válaszadás általában már sikeresnek számít, jelen vizsgálatban azonban a megkérdezettek egyharmada, 577 fő töltötte ki a kérdőívet. Nemcsak sok, hanem bőséges és igényes válasz érkezett. A vizsgált csoport látni valóan igényelte, hogy végre megkérdezzék a véleményét (bár egy kérdőíves vizsgálat nem képes pótolni a doktori képzés jövőjével kapcsolatban szükséges, széles körű szakmai diskurzust).

Noha a válaszadók készségesen, lelkiismeretesen és tájékozottan elemezték a doktori képzés problémáit, az akkreditációs felülvizsgálathoz való viszonyulásuk ellentmondásos volt. Egy részük hozzájárult a felülvizsgálat adatszolgáltatásához, és figyelemmel kísérte az értékelés eredményeit. Mások viszont csekély érdeklődésről számoltak be, s meglepően sokan jelezték, hogy nem is tudtak az értékelés kimeneteléről. A törzstagok jelentős hányada pedig csatlódott az akkreditációban (*Pusztai 2008*). Volt, aki maga sem tudta, hogy törzstag. Egyesek pedig úgy vélték, hogy a „törzstag” szerepkör bevezetése csupán újabb, talán nem is legitim szelekciós eszköz az akkreditációs eljárásban.

Idősek előnyben

Válaszadóink körében a megfeleltek aránya 65 százalék, a feltételesen megfeleltek 23 százalék, a nem megfelelteké 12 százalék. A törzstagság MAB-kritériumai közül a legfontosabbnak a tudományos fokozatot (77 százalék), a folyamatos publikálást (71 százalék), a kutatást (63 százalék), a nemzetközi fórumokon való jelenlétet (59 százalék), valamint a nemzetközi kapcsolatokat (50 százalék) tartották. Jelentős nézetkülönbség mutatkozott az akadémiai doktori címmel kapcsolatban: csak a „megfeleltek” kétharmada tartotta lényegesnek. Az akkreditálók által utólag annyira fontosnak feltüntetett mutatót – „hány végzett doktorjelöltje volt?” – a válaszadók jóval alacsonyabbra értékelték (mindössze 21 százalék szerint nagyon fontos; a „megfeleltek” bő kétharmada, a „nem megfeleltek” egynegyede tartotta fontosnak egyáltalán). Volt, aki hozzátette, hogy hiszen a törzstagok főként az egész doktori iskola menedzselésével és nem a doktoranduszokkal foglalkoznak. Emellett általános vélemény volt, hogy a doktoranduszok teljesítménye nem csak a témavezető érdeme (*Pusztai 2009*).

A bölcészek a folyamatos oktatást, a természettudósok a folyamatos kutatást tartották fontosabbnak. A természettudósok szerint a folyamatos publikálás az igazán fontos. Igen jelentős a tudományterületi különbség a nemzetközi fórumokon való publikálás tekintetében: ezt a természettudományi törzstagok háromnegyede, a bölcészeknek viszont mindössze kétötöde tartotta „nagyon fontosnak”. A nemzetközi hivatkozások az orvosok számára „egyértelműen”, a természettudósok számára „meglehetősen” fontosak – a bölcészeknek viszont csupán az ötöde tekintette igazán fontosnak őket.

A válaszadó törzstagok legnagyobb létszámú korcsoportjait az 51–60 és a 61–70 évesek alkották, míg a legkevesebb válasz a 40 év alattiaktól érkezett (1. táblázat). A fiatalabbak az átlagnál kisebb, az 50–70 évesek az átlagnál nagyobb valószínűséggel feleltek meg. A „feltételesen megfeleleltek” közé kerülni a 40–50 éveseknek volt a legnagyobb esélyük. A „nem megfeleleltek” közé legvalószínűbben a 40 alattiak kerültek. A nemek szerinti megoszlás 81–18 százalék a férfiak javára. Nők az átlagnál 10 százalékkal kevesebben kaptak „megfelelt” minősítést, és az átlagnál 5–5 százalékkal többen kerültek a „nem megfelelelt” és a „feltételesen megfelelelt” csoportba. A két legnépesebb válaszadói csoport a természettudományok és a műszaki tudományok köréből került ki. Tudományágak szerint eltérő mértékben kerültek a „megfeleltek” közé a válaszadók. A természettudományok képviselőinek volt a legkönnyebb a „megfeleltek” közé kerülni, a társadalom- és bölcészettudományok képviselői viszont könnyebben kihullottak a rostán (2. táblázat).

1. táblázat: A válaszadók megoszlása tudományterületenként életkor szerint százalékban

	Természettudományok	Műszaki tudományok	Társadalomtudományok	Bölcészettudományok	Orvostudományok	Multi-, interdisciplinális	Nincs tudter.
40 év alatti	4,9	12,2	11,3	4,3	0,0	0,0	14,0
40–50 év közötti	23,2	18,6	11,3	21,7	<u>33,3</u>	23,1	20,9
50–60 év közötti	35,7	31,4	43,4	33,7	16,7	<u>46,2</u>	20,9
60–70 év közötti	31,4	31,4	28,3	32,6	33,3	30,8	<u>41,9</u>
70 év fölötti	4,9	6,4	5,7	<u>7,6</u>	<u>16,7</u>	0,0	2,3
N =	185	172	53	92	12	13	43

2. táblázat: A doktori iskola tudományágak szerinti hovatarozása a válaszadók körében

	Megfeleltek	Feltételesen megfeleleltek	Nem megfeleleltek	Passzívak	Összes
Természettudományok	<u>39,7</u>	36,2	28,6	32,5	35,3
Műszaki tudományok	24,9	15,9	2,9	<u>47,7</u>	32,5
Társadalomtudományok	8,5	<u>18,8</u>	<u>22,9</u>	6,8	10,0
Bölcészettudományok	21,7	<u>26,1</u>	<u>42,9</u>	8,0	17,5
Orvostudományok	3,7	2,9	2,9	0,8	2,3
Multi-, interdisciplinális	1,6	0,0	0,0	<u>4,2</u>	2,5
N =	189	69	35	237	530

Az aláhúzza között értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje (chi próba) 0,000.

Idősek tehát előnyben – ez az egyik tanulsága ennek a kikérdezésnek. Eredményeként úgy látszik, hogy az ideális doktori törzstag 60 év körüli férfi, foglalkozása szerint természettudós. Szemben velük a 40 év körüli bölcsész vagy társadalomtudós nők, akik egyelőre (még) nem felelnek meg a doktori képzésben. Ha ezt a képet egybevetjük az egyetemi munkamegosztással, jócskán elgondolkodhatunk (az alapképzés, sőt most már fokozatosan a magiszteri képzések rájuk terhelődnek). Ha csak nem a MAB kritériumainak egyoldalúságait értjük tetten; vagy épp az e kritériumokat összeállítók egyoldalúságait (akik föltételezhetően zömmel szintén 60 év körüli férfiak, alapképzettségük szerint főként a természettudományokból). Mindenesetre ezt a képet sugallja egyes kritériumok kiemelt fontossága (például a nemzetközi publikációk számon tartása, az idézés formái, a hivatkozások regisztrálása stb. – mint a doktori képzést alapvetően meghatározó tényező); más kritériumok leértékelődése (például az oktatás fontossága, amelyből csupán menet közben került az értékelésbe a doktoranduszok száma, akkor is csak a végzetteké). S ugyancsak ezt a képet sugallja, ahogy a „megfeleltek” többsége egyetértett vagy nem értett egyet velük.

Mire jó a doktori képzés?

Hogyan értelmezi a doktori képzés törzsgárdája – a jellemzően 60 körüli természettudós férfiak, a MAB kritériumainak megfeleltek – magát a doktori képzést? Ez azon volt lemérhető, ahogy a hallgatók megválogatásáról gondolkodtak. A szigorú szűrés legfontosabb alkalmának majd egyharmaduk a felvételt jelölte meg. A válaszadók további majd 30 százaléka az abszolutórium megszerzése után, a fokozatszerzési folyamat alatt szűrte le szigorúbban („abszolutóriumot még csak szerezhettek...”). Az önkéntes lemorzsolódás pártiak – a válaszadók kevesebb mint egyötöde – a doktori képzés egész folyamatát egyfajta spontán kiválogatódásnak tartotta. A doktori képzés törzsgárdájának általános véleménye a szigorú felvételi szelekció; aki már bekerült, azt csak kilépéskor tartanak fontosnak „szűrni”. (A MAB által „nem megfelelőnek” minősített törzstagok szerint viszont a spontán lemorzsolódás a megfelelő válogatódási forma.) A „megfeleltek” doktori iskoláiban többnyire kis mértékű a lemorzsolódás, a „nem megfeleltek” zöménél viszont jelentős. Akár a szigorú felvételi válogatás, akár a fokozatos lemorzsolódás hívei voltak is a válaszadók, abban egyetértettek, hogy a lemorzsolódást teljesen megakadályozni nem szabad és nem is érdemes. Úgy vélték, a lemorzsolódás a képzés természetes velejárója – és az is kell maradjon –; a lemorzsolódók keretének doktori iskolán belüli újraosztása pedig a forrásokot az alkalmatlanoktól a rátermettek felé terelheti.

Különbségek a témavezetés értelmezésében is kimutatható „megfeleltek” és „nem megfeleltek” között. A témahirdetés kitüntetett feltétele a megfeleltek szemében a folyamatos publikálás – a feltételes vagy nem megfeleltek körében viszont a folyamatos felsőoktatási tapasztalat. A „megfeleltek” között többségben voltak azok, akik az oktatást vagy a kutatásszervezést a doktoranduszokra bízják. A doktorandusz „vezetése” (a szó szűkebb vagy tágabb értelmében) inkább a „nem megfeleltekre” volt jellemző. A témavezetéssel kapcsolatos diszciplináris eltérések is kita-

pinthatókká váltak: a bölcsészek értékelték a legfontosabbnak a konzultációs kapcsolattartást, az orvosok viszont a „közösen végzett kutatást”.

A társadalomtudósok és a bölcsészek általában a hosszabb doktori képzés hívei; közülük többen hajlanak egy engedékenyebb felvételtípusra és a menet közbeni önkéntes távozásra. Ezzel szemben az orvosok és a természettudósok többsége úgy gondolja, elég pontosan képes kiválogatni a leendő doktoranduszt a felvételin. A természettudományos doktori iskolákban alig van lemorzsolódás (a műszakiak panaszkodtak a legnagyobb arányú veszteségre, például csábító állásajánlatra, külföldi munka-, tanulmányi vagy kutatási lehetőségre).

A „megfeleltek” – akik zömmel az idősebb generációból kerültek ki – hajlanak rá, hogy a doktori képzés manifeszt funkcióját hangsúlyozzák és fogadják el. Ez nem más, mint a „tudományos utánpótlás” nevelése. Mintha kevésbé szokták volna meg – főként akiknek természettudományos alapműveltségük van – az oktatást a maga funkcionális sokrétűségében szemlélni. A doktori képzést az egykori egyetemi elitképzés továbbélésének tartják, és arra törekszenek, hogy szigorú felvétellel csak a leginkább rátermetteket – a már szinte kész ifjú kutatókat – vehessék föl. A másik tábor – akik között több a bölcsész (társadalomtudós), a fiatalabb generáció és a nő – jobban ráérez a doktori képzés látens funkciójára. Arra, hogy nemcsak tudományos utánpótlásról van itt szó – sőt esetenként főképp nem arról –, hanem az eltömegesedett felsőoktatás oktatói utánpótlásáról, amiről a tömegesedés idején a kormányzat nem gondoskodott megfelelőképp. A hosszú doktorálási folyamat, amelynek során fokozatosan morzsolódnak le a kevésbé rátermettek, valamint a hallgatók realistább szemlélete (az ún. „megélhetési doktorandusz”) abból következik, hogy talán közelebb vannak a hallgatókhoz, jobban hangsúlyozzák az oktatást, és kevésbé összpontosítanak a saját kutatásaikra. Köztük aztán többségben is vannak a „nem megfeleltek”.

Ez azonban csak az egyik lehetséges magyarázata annak, hogy idősebbek és fiatalabbak, bölcsészek és természettudósok, megfeleltek és meg nem feleltek miért látják másként a felvételt és a képzést. Egy másik magyarázat – nem teljesen független ettől – az, hogy a társadalomtudományokban még mindig hallgatói bőség van, miközben a természettudományos és műszaki területeken hosszú évek óta fogyóban a hallgatószám. Innen érthetővé válik, miért nem hagyják a természettudós törzstagok lemorzsolódnia a hallgatóikat (mert kevés van belőlük, viszont sok a laboratóriumi munka) – és miért engednek be a társadalomtudományi doktori iskolák könnyebben hallgatókat (mert nehezebb ellenállniuk a tömegnyomásnak).

Az értékelők értékelése

A MAB 2008-as doktori akkreditációs felülvizsgálata komoly kritikát kapott. A törzstagok harmada többé-kevésbé egyetértett ugyan a kritériumokkal; de 40 százalékuk nem tudta megítélni a kritériumok hasznát, s egynegyedük kifejezetten elégedetlen volt velük. A társadalomtudósok és a bölcsészek elégedetlenebbek voltak az akkreditációs kritériumokkal, mint a többi tudományterület törzstagjai.

Mindenki fontosnak tartotta ugyan a doktori iskolák értékelését, de kifogásolták, hogy a kritériumok nem jutottak el időben hozzájuk, illetve hogy menet közben változtak. A törzstagok értékelés kritériumai a válaszadók 40 százaléka előtt csak félig-meddig voltak ismertek (és csak 7 százalékuk nevezte ismertnek őket). Úgy látták, hogy nem saját hibájukból maradtak ismeretlenek előttük a kritériumok. Sőt sokan kifogásolták, hogy a kritériumok eleve homályosan voltak megfogalmazva, illetve változtak az adatszolgáltatás lezárulása és az értékelés nyilvánosságra hozatala között.

A törzstagok fenntartással fogadták a tevékenységük sztenderdizálását is. A válaszadók 70 százaléka szerint tudományterületenként eltérő kritériumokat kellene kidolgozni. A tudományterületek eltérő vonásainak figyelembe vétele nélkül több tudományterület képviselője nem is fogadta el a saját minősítését. Olyan értékelési rendszert támogatnának a jövőben, amelyben az általános kritériumok mellett a tudományterületek specifikus kritériumai nagy súllyal szerepelnének. A válaszadók nagyjából fele-fele arányban voltak elégedettek, illetve elégedetlenek a kritériumok igazságos (egyenlő) alkalmazásával. Közülük az értékelő szubjektivitásának és kulturális predispozícióinak kiszolgáltatottabb tudományterületek képviselői – a társadalomtudósok és a bölcsészek – voltak a leginkább elégedetlenek.

Az akkreditációs felülvizsgálat lebonyolítása, valamint az eredmények kommunikálása (például „hitelesítő bélyegző” – vö. megbélyegzés!) váltotta azonban ki a legtöbb elégedetlenséget. A válaszadók többsége (60 százalék) – a „nem megfelelek” bő háromnegyede – úgy vélte, hogy a törzstag minősítésekor az egyetlen lakonikus kijelentés mellé (vagy még inkább ahelyett) szöveges indoklás lett volna szükséges. Ezeket az arctalan „értékelő” mondatokat sokan egyenesen sértőnek nevezték. A nők elégedetlenebbek voltak az értékelések alaposságával; a fiatalabbak elégedetlenebbek voltak a kritériumok előzetes megismertetésével. A bölcsészek és a társadalomtudósok voltak a leginkább elégedetlenek az egész értékeléssel. Az értékelés alaposságát főként a bölcsészek, a kritériumok részrehajló alkalmazását főként a társadalomtudósok bírálták.

Kik azok, akiket a MAB „megfelelőnek” minősített? Azok, akik a MAB által összeállított kritériumoknak feleltek meg. Az intézmények persze a saját mércéik szerint jelölték törzstagokat (hiszen a kritériumok, mint már láttuk, előre nem voltak ismertek). Azzal, ahogy megválasztotta az értékelés kritériumait, szakértőgárdáját és bizottságait, a MAB egy általa kialakított eszményt vizsgált; ahhoz mérte a legkülönbélebb diszciplinákban és területi-társadalmi környezetben működő doktori iskolákat. Az intézmények által törzstagok jelöltek, valamint a MAB szerint „megfeleltek” összehasonlítva, valójában tehát nem arról kaptunk képet, hányan feleltek vagy nem feleltek meg vezető oktatóknak a doktori képzésben (ez attól függ, ki mit értett megfelelésen). Ehelyett az egyes doktori iskolák, valamint a MAB koncepciója közötti eltérést érthetjük tetten; ahol természetesen a MAB diktálta a kritériumokat a doktori iskoláknak, nem pedig fordítva (Kozma et al 2007; Hrubos 2007; Becher 1989).

A vizsgálat nem rájuk irányult, tehát csak valószínűsíteni tudjuk, hogy akik a 2008-as akkreditáció kritériumait kialakították és a vizsgálatot lefolytatták, maguk is zömmel a „megfeleltek” kategóriájába tartoztak – vagyis az idősebb generációból és a természettudósok köréből. Ezt feltételezve sok minden érthetőbbé válik. Például az, hogy az egész akkreditáció miért a doktori iskolák törzstagjaira összpontosult, és miért nem, mondjuk, a hallgatóság eredményeire. Vagy az, hogy miért erőltette a MAB – kevés kivétellel válogatás nélkül – a természettudományos kutatásokban elterjedt eredményméréseket – ahelyett, hogy mondjuk a társadalomtudományokban elterjedt eredményméréseket (is) alkalmazta volna (például a hallgatók társadalmi összetételének, tanulmányi teljesítményeinek stb. vizsgálatát). Vagy az, hogy miért próbálkozott – szinte megszállottan – az oktatók országos adatbázisának létrehozásával és feltöltésével, mint az akkreditáció leglátványosabb föltételével.

Szupportív akkreditáció

Ez az akkreditáció az oktatók akkreditálása volt – akkor is, ha nevében (és az akkreditálók szándéka szerint) doktori iskolákat akkreditált. Mintha azt mondták volna – s talán itt-ott mondták is –, hogy a doktori képzés csak az oktatókon múlik; jó oktató pedig az lehet, aki kiemelkedő kutató. Nehéz vitatni ezt a nézetet – annál kevésbé, mert alapjában e sorok írói is egyetértenek vele. Amivel nehéz egyetérteni, az a „jó” (vagyis a minőség) megállapítása. Igaz-e, és mennyiben igaz, hogy a jó kutató egyben jó tanár is – és hogy a jó tanárok *per definitionem* jó kutatók? A kérdés költői, tudjuk rá a választ: ez így nem igaz. Sőt, megkockáztatjuk, hogy sokszor éppen fordítva van: a jó tanár a saját tudományos ambícióit is hajlandó fölládozni tanítványa sikereiért.

Aki programot vagy iskolát vezet, tapasztalatból tudja, kire lehet doktoranduszt bízni, és kire nem. Ki az, akinek a doktorandusz előrehaladása a fontos, és ki az, akinek a saját érvényesülése? Ki milyen terepen, milyen közönség előtt keresi tanári érvényesülését? Akadémiai jellegű minősítésekkel ezt a vezetői tapasztalatot nem lehet helyettesíteni. Szükség volna tehát az akkreditáció kritériumainak a kibővítésére. Bár válaszadóink úgy tettek, mintha nagyrészt elfogadták volna őket, az is kiderült, hogy többségük nem ismerte, főleg előre nem őket. Hogyan kerültek tehát az akkreditálók asztalára? Ki találta ki, ki fogalmazta meg őket? Miért éppen ezeket választották az akkreditálók – akik maguk is bizonytalanok lehettek, hiszen menet közben is változtattak rajtuk – kritériumoknak? Azt már láthattuk, hogy ezek a kritériumok nem vagy nem teljesen csengtek egybe azokkal, amelyek szerint az egyetemek törzstagokat jelöltek. Csak feltételezzük – de talán joggal –, hogy ezeket a kritériumokat az akkreditálók deduktívan alakították ki (saját eszményeikre támaszkodva). Vajon milyen felhatalmazással? Ez egyike azoknak a kérdéseknek, amelyeket az akkreditáció bírálói feszegetnek.

Válaszadóink közül sokan – leginkább a „nem megfeleltek” vagy a „feltételesen megfeleltek” – sérelmezték, hogy a kritériumokat nem tudhatták előre. Vajon mi-

ért nem? Ez összefügg az akkreditációs szervezet „rejtőzködő arcával”, amelyet korábban már leírtunk (*Kozma & Rébay 2006:159*). Az akkreditációs grémiumok és ügynökségek úgy gondolják – s nemcsak Magyarországon –, hogy a hitelesítés szempontjait jobb bizalmasan kezelni, semmint előzetesen nyilvánosságra hozni. Az az akkreditálás, amely ennek alapján kirajzolódik – s amelynek jeleit kiolvasni véljük a 2008-as doktori akkreditálás tapasztalataiból –, szelektív jellegű. Célja, mint fentebb mondtuk, annak megállapítása, hogy kik nem felelnek meg. Mint minden szelekciónál, az akkreditálók is kedvvel mutattak rá szélsőséges példákra. Sajnos, nem tudhattunk meg követendő példákat – már csak azért sem, mert ez az akkreditáció nem „felzárkóztató” volt, hanem „kiválogató”, nem támogató, hanem elmarasztaló (még akkor is, ha az akkreditálók egy része, figyelemre méltó érzékenységgel, személyes szereplései során próbálta oldani az elmarasztalások okozta feszültségeket).

Van-e alternatívája az ilyen akkreditálásnak? Lehetne-e másként? Ez a kérdés összefügg a minőségbiztosítás egész szemléletével – egy olyan menedzseléssel, amely tevékenysége közben szabadon (magára) hagyja az akkreditálandót, s csak végül nyilvánítja ki a meg- vagy meg nem felelését (*vö. az „új értékelő államról” mondotakat: Kogan 1993*). Lehet azonban akkreditálni támogatólag is, nemcsak elmarasztalólag. A „hitelesítés” járhat tanácsadással, a minősítés vonatkozhat arra is, hogy milyen intézkedésekkel mennyi idő múlva felelhet meg a kritériumoknak egy-egy doktori program vagy iskola. *Szupportív akkreditáció* – ez más szemléletet kíván. A kritériumok közös kimunkálását az akkreditálandókkal (nem vélt vagy valóságos főnökeikkel); az akkreditációra ösztönzést, nem kikényszerítést; minimum követelmények megállapítását a maximum követelmények helyett; az előrehaladás mérését és visszajelzését; sőt eszközt és alkalmat arra, hogy az akkreditálandó saját maga értékelhesse az előrehaladását. És annak elfogadását, hogy a doktori iskola tanárainak tevékenységét bizony nem lehet azonos mércével mérni – akkor sem, ha a mércét a törzstagok többsége elfogadja.

Tegyük hozzá: saját, fel nem ismert érdekei ellenére. A szigorú szelekció azonban ellene hat mindannak, amit a felsőoktatásról ma tudunk. A világszerte tömegesedő képzésből a doktori iskolák sem vonhatják ki magukat – ahogy ezt a Bologna-folyamat berlini kommunikációjának aláírói megállapították (*Kozma & Rébay 2008:332–40*). Tiltakozás helyett azt is tudomásul kell vennünk, hogy a tömegek a bölcsészett és a társadalomtudományokat hódítják meg először – a természettudományok és a műszaki képzések fokozatosan elnéptelenednek. S ha ez a helyzet, inkább tágra kellene nyitni a doktori iskolák kapuit, főként ott, ahol kevés a hallgató.

Ezen a ponton az akkreditálók és az akkreditáltak intézményei is érdekellentétbe kerültek egymással. A doktori képzés ugyanis – amellet, hogy fontos finanszírozási forrás – mindenütt húzóerőt jelent. Húzóerőt az oktatóknak, akiknek van miért továbbképezni magukat, van hová előrelépni. Húzóerőt a hallgatóknak, akikhez a doktori képzés hamarabb elér. És nem utolsó sorban húzóerőt egy olyan országnak, amely a felsőoktatását nem leépíteni, hanem felépíteni akarja.

* * *

Kié tehát a doktori iskola? – kérdeztük tanulmányunk címében. Pontosabban szólva ki a felelős a doktori képzésért? Az egyetem (amelynek joga engedélyezni vagy sem a doktori iskolát)? Az Országos Doktori Tanács (amely, némileg tisztázatlan hatáskörrel az egyetemek doktori tanácsainak szövetsége)? A MAB (amely „akkreditációs határozatokat” hoz, pontosabban inkább csak minősít)? Vagy – mindezek előtt és mindezekén túl – az egyes doktori iskolák felelősek a kereteik közt folyó munkáért? Netán az egyes oktatók, törzstagok és nem törzstagok (hisz ők végzik a tényleges munkát)? Vagy éppenséggel maguk a hallgatók (akik nélkül nincs, nem is lehetne doktori képzés)?

A 2008-as akkreditáció vélhetően maradandó nyomot hagy a magyarországi doktori képzésben. Nem feltétlenül azért, amit kimondva-kimondatlanul megcélozott: egy természettudományos oktatási-kutatási paradigma elterjesztését, akár nyomásgyakorlással is. Hanem főként azért, mert az akkreditáció valamennyi szereplőjét arra ébresztette rá, hogy a doktori képzés javítása, fejlesztése csak együttműködve lehetséges. A doktori képzés – mint az oktatás minden más szintje – összjáték, csapatmunka. Mint ahogy az értékelése is az – vagy ha nem, érdemes azzá lennie.

KOZMA TAMÁS & PUSZTAI GABRIELLA

IRODALOM

- BECHER, TONY (1989) *Academic Tribes and Territories*. Milton Keynes (UK): Open University Press.
- European University Association 2005. *Doctoral Programmes for the European Knowledge Society*. http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Publications/Doctoral_Programmes_in_Europe_s_Universities.pdf. Leolvasva: 2009. III. 2.
- EURODOC 2004. *Summary of the Findings of the EURODOC 2004 Questionnaire*. <http://precarious.org/dl769>. Leolvasva: 2009. III. 1.
- FINÁNCZ JUDIT (2008a) *Doktoranduszok anyagi helyzete*. <http://cherd.unideb.hu/fj.html>. Leolvasva: 2009. III. 1.
- FINÁNCZ JUDIT (2008b) *Motivációk a doktori képzésbe történő jelentkezéskor*. <http://cherd.unideb.hu/fj.html>. Leolvasva: 2009. III. 1.
- HRUBOS ILDIKÓ (2007) Az akadémiai professzió – változó pozícióban. *Educatio 15*, No. 3. pp. 353–65.
- KOGAN, MAURICE (1993) Az új értékelő állam. *Educatio 2*, No. 3. pp. 399–416.
- KOZMA TAMÁS & RÉBAYMAGDOLNA (eds) (2006) *Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában*. Budapest, Új Mandátum.
- KOZMA TAMÁS, FÉNYES HAJNALKA & TORNYSZUSZA (2007) Negyvenheten. *Educatio 15*, No. 3. pp. 418–34.
- KOZMA TAMÁS (2008) Politikai rendszerváltozás és felsőoktatási reform. In: Kozma & Rébay (eds) (2008) pp. 268–88.
- KOZMA TAMÁS & RÉBAY MAGDOLNA (eds) (2008) *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Budapest, Új Mandátum.
- KÖHLER, GERD (2004) Promovieren mit Perspektive. In: KUPFER, MOES (eds) i.m. pp. 5–8.
- KUPFER, ANTONIA & MOES, JOHANNES (eds) (2004) *Promovieren in Europa. Ein internationaler Vergleich von Promotionsbedingungen*. Frankfurt am Main: Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft
- PUSZTAI GABRIELLA (2008) *Doktori iskolák törzstagjai: Gyorsjelentés*. <http://cherd.unideb.hu/rfds.pdf>. Leolvasva: 2009. III. 2.
- PUSZTAI GABRIELLA & SZABÓ PÉTER CSABA (2008) A bolognai folyamat recepciója Magyarországon. In: KOZMA & RÉBAY (eds) i.m. pp. 68–85.

- PUSZTAI GABRIELLA (2009) Mentor vagy idol? A doktorandusz-témavezetői kapcsolat karakterének formái a tudományos utánpótlásképzésben. In: PUSZTAI & RÉBAY (eds) (2009) *Kié az oktatáskutatás? Tanulmányok Kozma Tamás 70. születésnapjára*. Debrecen, Csokonai Kiadó, pp. 337-353.
- SADLAK, JAN (2004) *Doctoral Studies and Qualifications in Europe and the United States: Status and Prospects*. Bucharest: UNESCO-CEPES.
- TORNYI ZSUZSA (2007) Határon túli doktorandusz lányok. *Napút* 9, No. 4, pp.15–25.

